

מכון הדר

MECHON HADAR

מחלום לתפילה: כשאלוהים ביקש שלא נפגע בו

ר' אביטל הוכשטיין – hochstein@mechonhadar.org

פרשת ויצא, תשע"ז

הפסוקים הפותחים את פרשת "ויצא" מנסחים תשובה לשאלה העקרונית – מהי תפילה? מה המשמעות שלה עבור האדם המתפלל, ויותר מזה – באיזה אופן היא משפיעה על האל שאליו היא מופנית? באופן שבו קוראים חכמי המדרש את הפסוקים, הם מעיזים להציע שהתפילה שואפת לפגוע באלוהים.

בפרשתנו יעקב בורח מפני עשו אחיו, והפרשה נפתחת בתיאור ציורי של רגע אחד ממסעו בו מכין עצמו יעקב לעצירה ולשנת לילה וחולם חלום:

בראשית כ"ח, יב-טו

וַיִּפְגַּע בַּמָּקוֹם וַיִּלֶן שָׁם כִּי בָּא הַשָּׁמַשׁ וַיִּקַּח מֵאֲבְנֵי הַמָּקוֹם וַיִּשֶׂם מְרֹאשֹׁתָיו וַיִּשְׁכַּב בַּמָּקוֹם הַהוּא: וַיַּחְלֹם וְהִנֵּה סֹלֶם מַצֵּב אֶרְצָה וְרֹאשׁוֹ מֵגִיעַ הַשָּׁמַיְמָה וְהִנֵּה מַלְאָכֵי אֱלֹהִים עֹלִים וְיֹרְדִים בּוֹ: וְהִנֵּה ה' נֹצֵב עָלָיו וַיֹּאמֶר אֲנִי ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתֶיךָ אֲבִיךָ... וְהִנֵּה אֲנִי עִמָּךְ וַשְׁמֶרְתִּיךָ בְּכָל אֲשֶׁר-תֵּלֵךְ וְהִשְׁבֹּתִיךָ אֶל-הָאֲדָמָה הַזֹּאת כִּי לֹא אֶעֱזָבְךָ עַד אֲשֶׁר אִם-עָשִׂיתִי אֶת אֲשֶׁר-דִּבַּרְתִּי לָךְ:

מהי תפילה? מה המשמעות שלה עבור האדם המתפלל? ובאיזה אופן היא משפיעה על האל שאליו היא מופנית?

החלום עצמו מתאר מרחב אלוהי ואת דברי אלוהים אל יצחק במרחב זה. הפסוקים המסגרים את החלום מציגים את יעקב לפני החלום ובתגובה לו. לפני החלום ניצב יעקב המכין עצמו לשינה: "וַיִּפְגַּע בַּמָּקוֹם וַיִּלֶן שָׁם כִּי בָּא הַשָּׁמַשׁ וַיִּקַּח מֵאֲבְנֵי הַמָּקוֹם

וַיֵּשֶׁם מְרֹאֲשֵׁתָיו וַיִּשְׁפֹּב בַּמָּקוֹם הַהוּא" (שם, י"א). התגובה לחלום מתרחשת בשתי נקודות זמן שונות: הראשונה בהתעוררות, כנראה באמצע הלילה, "ויקץ", והשנייה בקומו של יעקב בבוקר – "וישכם". ראשית מקיץ יעקב, כנראה מיד לאחר חלומו, עם תובנה מן החלום: "וַיֹּאמֶר אֶכֶן יֵשׁ ה' בַּמָּקוֹם הַזֶּה". התובנה מתוארת על רקע הבורות שקדמה לה: "ואני לא ידעתי". התובנה מתוארת בד בבד עם רגש, "ויירא", אולם זה איננו פחד רגיל אלא כזה המתעורר בעקבות יראת שמיים: "וַיֹּאמֶר מֵהֵנָּה הַמָּקוֹם הַזֶּה אֵין זֶה פִי אִם־בֵּית אֱלֹהִים וְזֶה שַׁעַר הַשָּׁמַיִם".

בהתעוררות באמצע הלילה לא מפרש יעקב את חלומו באופן סימלי או ככזה המשקף את הלך רוחו שלו, אלא כמשקף מציאות; החלום מלמד אותו משהו על אודות סביבתו. פרשנות זו מתעצמת בקומו של יעקב בבוקר: "וַיִּקְרָא אֶת־שֵׁם־הַמָּקוֹם הַהוּא בֵּית־אֵל" (שם, י"ט).¹ בנקודה זו ומתוך מרחב מודעות זה פונה יעקב לאלוהים. פנייתו לאל היא למעשה הצבת תנאי, ובלשון הכתובים נדר: "וַיִּנָּרַע יַעֲקֹב גִּדְרָ לְאֹמֶר אִם־יִהְיֶה אֱלֹהִים עִמָּדִי ... " (שם, כ'–כ"ב).

אחד מן הדפוסים הקבועים של מדרש הוא מילויים של פערים בפסוקים או ניצולם של פערים לשם העשרת הסיפור בצורות שונות. בתיאור יעקב המכין עצמו לשינה, לכאורה אין פער שזוהי, ואולם המדרשים מייצרים מרחב זמן בתיאור יעקב לפני שנתו, ומתארים לנו מה התרחש לפני ההליכה לישון וחלום הסולם. על פי המדרש, טרם החלום יעקב התפלל.

המדרשים מייצרים מרחב זמן בתיאור יעקב לפני שנתו ומתארים לנו מה התרחש לפני ההליכה לישון וחלום הסולם – טרם החלום יעקב התפלל.

הפסוק המשמש עוגן למדרש מתאר את יעקב בהכנות לכאורה טכניות בלבד: וַיִּפְגַּע בַּמָּקוֹם .. וַיִּקַּח מֵאֲבָנֵי הַמָּקוֹם וַיֵּשֶׁם מְרֹאֲשֵׁתָיו וַיִּשְׁפֹּב ... " (שם, י"א) ואולם המדרש מוסיף: "יעקב תקן תפלת ערבית: שנאמר 'ויפגע במקום וילן שם'" (בבלי ברכות, כ"ו עמוד ב').²

¹ יעקב גם בונה מעין מזבח: "וַיֵּשֶׁם יַעֲקֹב בַּבֹּקֶר וַיִּקַּח אֶת־הָאֲבָנִים אֲשֶׁר־שָׁם מְרֹאֲשֵׁתָיו וַיֵּשֶׁם אֹתָהּ מִצְבֵּה וַיִּצַק שָׁמֶן עַל־רֹאשָׁהּ" (שם, י"ח).

² דרשה מסורתית זו נולדה, כנראה, במדרש התנאי במכילתא, ונמצאת שוב בתלמוד הירושלמי.

יעקב לפני שנתו לא רק מוצא לעצמו מעין כרית ומארגן פיזית את סביבתו אלא גם מתפלל. הוא לא רק עסוק בהכנות טכניות לקראת שינה אלא גם רוחניות.

העבודה הפרשנית העיקרית שנדרשת לשם עיגונה של פרשנות זו היא פירוש הפועל "פגע" כתפילה, ולעיסוק זה פונה הדרשה בבבלי: "ואין פגיעה אלא תפלה, שנאמר: 'אתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תשא בעדם רנה ותפלה ואל תפגע בי' (ירמיהו ז', טז)". הפירוש מבוסס על פסוק מירמיהו, שם המילה 'פגיעה'

הבחירה ללמוד על תפילת יעקב דווקא מפסוק הקורא להפסקתה אומרת דרשני.

מקבילה ל'תפילה' וכך מעגן הדרשן את משמעותה. ואולם, בפסוק הנידון בירמיהו ישנה דרישה דווקא להימנע מתפילה – דרישה החוזרת בפסוק עצמו שלוש פעמים: אל תתפלל, אל תשא רנה, אל תפגע. הבחירה ללמוד על תפילת יעקב דווקא מפסוק הקורא להפסקתה אומרת דרשני, ומעלה את השאלה מה פסוקים אלו האוסרים על תפילה מלמדים אותנו על תפילה עצמה?

בחיבת הפסוקים מירמיהו שלושה חלקים: הראשון הוא האיסור על התפילה, "ואתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תשא בעדם רנה ותפלה ואל תפגע בי פי אינני שמע אתך" (ט"ז); השני הוא תיאור הנסיבות שבגינן נדרש עוצר התפילה: "האינך ראך מה המה עשים בערי יהודה ובחצות ירושלים: הבנים מלקטים עצים והאבות מבערים את האש והנשים לשות בצק לעשות פגנים למלכת השמים והסוף נסכים לאלהים אחרים למען הכעסני" (י"ז-י"ח); והחלק השלישי הוא תיאור ההשלכה מן הנסיבות המתוארות "האתי הם מכעסים נאם-ה' הלא אתם למען בשת פניהם: לכן פה-אמר ה' אלוהים הנה אפי וחקתי נתכת אל-המקום הנה על-האדם ועל-הבהמה ועל-עץ השדה ועל-פרי האדמה ובצרה ולא תקבה:" (י"ט-כ').

בחלק הראשון, הדרישה לאיסור תפילה נאמרת שוב ושוב, כמה פעמים, וחוזרת על עצמה: אל תתפלל, אל תשא, אל תפגע, אינני שומע. מסקנה בסיסית העולה מן הפסוקים היא שתפילה היא שם קוד לטווח מעשים ופעולות רחב ומגוון: מתפללים, נושאים רינה, פוגעים ומשמיעים – כל אלו הם מעשים מקבילים הנכנסים תחת הקטגוריה של תפילה.

בחלק השני, נשטחת בפנינו ההתנהלות המרתיעה את האלוהים מלהיות נמענה של תפילה. לא ברור איזה ממד מן ההתנהלות הכללית הוא הממד המביא את האלוהים שלא לרצות בתפילה: האם הפעולה שמטרתה "להכעסני" היא שפוגעת באלוהים עד כדי כך שהוא לא מוכן להיות נמענה של תפילה?; האם ההתכנסות למען עבודת אלוהים אחרים היא המביאה לאיסור על התפילה?; שמא ההתכנסות היא הממד הסוגר – כך, לו היה זה אדם אחד שפונה לעבודה זרה לא היה ניתן איסור כללי ורחב שכזה על תפילה; ושמא המאמץ המשפחתי הוא הוא שמביא את האל להטלת העוצר על תפילה. כך או כך, המשותף לכל הממדים האלה הוא התעלמות מן האל, התעלמות אקטיבית שמתבטאת בבחירה באחר. ההתעלמות מובילה את אלוהים למנוע את עצמו מלהיות נמענה של תפילה. הוא לא רוצה לשמוע, הוא לא מעוניין להיות בעד, והוא איננו רוצה להיפגע.

המשותף לכל המשמעויות הוא מפגש – לטוב או לרע דמויות הפוגעות זו בזו נפגשות.

חשוב אולי לציין כי לפגיעה, בהקשרה המקראי, אין בהכרח מטען שלילי. בן יהודה במילונו מציע מגוון משמעויות: פגש; נזדמן במקרה איתו במקום אחד; היכהו, המיתו; ביקש, הפציר. המשמעויות השונות חלקן שליליות – אך לא כולן, וחלקן נוגעות במעשה שנעשה באמצעות מילים – אך לא כולן. המשותף לכל המשמעויות הוא מפגש – לטוב או לרע דמויות הפוגעות זו בזו נפגשות.

החטיבה הקצרה אצל ירמיהו מסתיימת בשאלה רטורית, ותשובה בצדה: "האֵתִי הֵם מְכַעְסִים נְאֻם ה' הֲלוֹא אַתֶּם לְמַעַן בְּשֵׁת פְּנֵיהֶם", התיאור הוא של תנועת בומרנג – החוזרת חזרה אל נמעניה: אם מטרתם של העושים בערי יהודה היא להכעיס את האלוהים, הרי שהתוצאה היא כעס עצמי, כעס ובלבול. עם זאת, המילים הבאות מתארות אל זועם המכלה זעמו: "לִכֵּן פֹּה-אָמַר ה' אֱלוֹהִים, הִנֵּה אֲפִי וְחַמְתִּי נִמְכָּת אֶל-הַמָּקוֹם הַזֶּה, עַל-הָאָדָם וְעַל-הַבְּהֵמָה, וְעַל-עֵץ הַשִּׁדָּה וְעַל-פְּרֵי הָאֲדָמָה; וּבְעֶרְהָ, וְלֹא תִכְפֹּה". כלומר, על אף התנועה החוזרת המתוארת בפסוקים, של ניסיון להכעיס החוזר על גורמי הכעס, הרי שההתעלמות הפעילה של בני האדם מהאל פוגעת בו – הוא איננו (מצליח) להתעלם מהם. הכעס עולה על גדותיו.

שהתעלמות הפעילה של בני האדם מהאל פוגעת בו.

האינטואיציה שמאחורי הפסוקים היא שהתעלמות איננה
מביאה לניטרליות, אלא פוגעת, במובן השלילי של הפגיעה,
במי שמתעלמים ממנו. בקשרים התעלמות היא גם סוג של
יחס, יחס שלילי, כואב והרסני. כך, הנסיבות המתוארות

בירמיהו הן של פגיעה – במובנה הרגיל, פגיעה שהיא תוצאה של התעלמות, פגיעה המובילה לחוסר
רצון להיפגע – על ידי תפילה. לאחר פגיעה כה אנושה, אין האלוהים רוצה להתרצות, אין הוא רוצה
לשמוע פניות בעד, אין הוא רוצה לראות פנים הנישאות ברינה, ואין הוא רוצה להיפגע בתפילה.

הלימוד אודות תפילה מירמיהו מזמן את המתפלל לתפוס את האל כפגיעה, פגיעה בכל מקרה. או אז
לאדם ישנה בחירה: האם יפגע באל בלא תפילה או באמצעות תפילה? האם יכעיס או יפגע?

הדרשה כך גם מפרשת את נסיבותיו של יעקב באור חדש. יעקב ניצב בפני בחירה: באיזו משמעות
יטעין את נסיבות חייו, איזה הקשר ייתן לחלומותיו: האם יתעלם או שיטעין אותם במשמעות,
בפוטנציאל, בעומק ההזדמנות של מפגש? המדרש מתאר את יעקב בתפילה כחלק מהכנותיו לשינה.
במעשה התפילה, הפגיעה, אומר יעקב: "אני לא מתעלם, אני בקשר, גם כשאני הולך לישון אני עושה
זאת מתוך ובצפייה למפגש".

יעקב בוחר לפגוש את האלוהים באמצעות תפילה ומאפשר לתפילה להציע משמעות. הוא לא פוגע
במקום אלא במקום, תפילתו הופכת את בריחתו למסע ואת חלומו לנבואה.